

A nem nyomtatott publikációk köteles példányai*

Kelet-Közép-Európában és Nyugat-Európában egyaránt napirenden van a kötelespéldány-szolgáltatás reformja. Tájainkon a nyomtatott dokumentumok szolgáltatandó példányszámának csökkentése körül folyik a csetepaté, az övékén, legalábbis az Egyesült Királyságban a szolgáltatási kötelezettségnek az elektronikus dokumentumokra való kiterjesztése körül. Ki-ki eldöntheti, melyik a kedvezőbb helyzet.

Új médiumok a kötelespéldány-szolgáltatásban

A 20. század utolsó éveit izgalmas időszakot jelentenek az információs szakma számára. Az információ előállításában, tárolásában és terjesztésében beálló változások nem kevésbé alapvetőek, mint amelyek az emberiséget érték a mozgatható szedés felfedezésével. Lépést tartott-e a kötelespéldány-szolgáltatás ezekkel a változtatásokkal?

Franciaországban – ahol a köteles példány intézménye a legrégebb a világon, visszanyúlik egészen a 16. századig – a vonatkozó törvényhozás folyamatosan fejlődött, és most többé-kevésbé minden nyilvánosan hozzáférhető információra vonatkozik, függetlenül attól, milyen formában tették közzé [1]. A szabályozás fő „stációi”: a törvény 1925-ös revíziója, amely a nyomtatványokon túlmenően csak a video- és a filmdokumentumokra terjesztette ki a jogszabály hatályát; az 1943-as módosítások, amelyek a hang-, audiovizuális és multimédia dokumentumokra terjedtek ki; az 1992-es változtatások, amelyekre a kommunikáció fejlődési tempója miatt volt szükség [1].

Hogyan áll a kérdés az Egyesült Királyságban (EK)? Megbirkózott-e az EK törvényhozása a fejleményekkel? Miért is kell a British Librarynek (BL) olyannyira érdekeltnek lennie ebben az ügyben?

A BL-nek különös érdeke fűződik a köteles példányokhoz, mivel egyike annak a hat kötelespéldány-jogú könyvtárak, amely a fennálló törvényes rendelkezések szerint jogosult az EK-ban publikált minden nyomtatott dokumentum egy-egy példányára. Sem a BL, sem a többi köteles példányos

könyvtár gyűjteményei nem lennének közel sem olyan gazdagok és oly hasznosak a nemzet számára, mint amilyenek most, ha a köteles példányok révén nem kaphatták volna meg az EK nyomtatott dokumentumtermését.

Egyébként az EK-nak a kötelespéldány-szolgáltatásra vonatkozó rendelkezései még mindig az 1911-es szerzői jogi törvény 15. paragrafusán alapulnak [2], amelyet érintetlenül hagyott a két újabb törvény is 1956-ban [3] és 1988-ban [4]. A kötelespéldány-joggal felruházott könyvtárakat csak a *nyomtatott* publikációk illetik meg. A múlt évben, amikor a BL közzétette stratégiai céljainak legutóbbi megfogalmazását, kifejezte igényét, hogy köteles példányt kapjon a *nem nyomtatott* publikációkból is. Valójában már évek óta nyomás nehezedik a kormányra ebben az ügyben. 1977-ben, amikor a Whitford-bizottság észrevételeket kért a szerzői jogi törvényhozásról készített áttekintéséhez (amely az 1988-as szerzői jogi törvényhez vezetett), a BL-lel együtt mások is amellett érveltek, hogy a kötelespéldány-szolgáltatásnak ki kell terjednie a mikroformátumok *első* kiadásaira is. Abban az időben ui. a mikroformátum volt az egyetlen, általánosan használt nem nyomtatott publikációs médium; sok, azóta már közismertté vált, újabb publikációs médium még ki sem volt fejlesztve, s az előállítók, terjesztők vagy használók fejében meg sem fordult, hogy folyóiratcikket, szótárakat és más referenzműveket pl. CD-ROM-on tároljanak. Az az álláspont alakult ki, hogy további nyilvános vitára kell bocsátani azokat az érveket, amelyek a törvény hatályának a mikroformátumú publikációkra való kiterjesztése mellett szólnak [5], s végül a szerzői jogi törvény 1988-ban nem rendelkezett a mikroformátumok köteles példányairól.

Ahogy az újabb publikációs médiumok kifejlődtek, egyre nyilvánvalóbbá tették az EK jelenlegi jogi szabályozásának nem kielégítő voltát. Más

* A *Libtech International 94* szemináriumon (Hatfield, 1994. szeptember 7–8.) *The legal deposit of non-print publications* címen elhangzott előadás alapján.

országokban mindenesetre jobb a helyzet. Így a kanadai Nemzeti Könyvtár nemrég kezdte gyakorolni az elektronikus publikációk köteles példányok révén való gyűjtésére vonatkozó jogát [6], s ennek keretében gyűjti a CD-ROM-okat és a CD-I-ket (Compact Disc – Image) is. Az ausztrál kormányzat szándéka szerint 1994 végére fejezi be a szerzői jogi törvény felülvizsgálatát [6]. Norvégia a kötelespéldány-szolgáltatás révén már megoldotta a nyomtatott és a nem nyomtatott publikációk országos gyűjteményeinek felépítését [7]. A törvény egyaránt vonatkozik az elektronikus publikációkra, a hang- és videofelvételekre és sok más dokumentumtípusra, amelyet a nyilvánosság számára tettek közzé. Ráadásul úgy fogalmazták meg a törvény szövegét, hogy nem válik elavulttá akkor sem, ha új publikációs médiumok jelennek meg.

A British Library törekvései

A BL elkezdte számba venni, milyen akciókra van szükség ahhoz, ha a nem nyomtatott publikációk köteles példányainak ügyét a kormányzat elé akarja terjeszteni. Ami e tekintetben kétségtelen: itt a BL és más olyan szervezetek közös ügyéről van szó, amelyek a nemzeti archívum különböző részeit őrzik. Helyénvaló, hogy az érvelés ne csak a hagyományosan könyvtárakhoz kapcsolt publikációk elektronikus verzióinak (mint pl. az elektronikus folyóiratok és könyvek) köteles példányaival foglalkozzék, de terjedjen ki a filmekre, video- és hangrögzítésekre, mikroformátumokra, mágneses és optikai diszkeken történő publikálásokra, és azokra az egyéb dokumentumokra is, amelyek együtt teszik ki a „nemzeti publikációs archívumot”.

Az új médiumokon jelentkező publikációk esetében nem mindig nyilvánvaló – s ez különösen érvényes a *multimédiára* –, melyikük esik a könyvtárak gyűjtési kötelezettségébe, melyikük pedig más archívumokéba. Ezért nem könnyű biztonsággal meghatározni, mi legyen a nemzeti könyvtárak gyűjtési feladatköre a jövőben.

Egy másik indok annak alátámasztására, hogy *minden* médiumtípust be kell vonni az ügybe: egy sor nemzeti archívum határozott kívánságát fejezi ki, hogy gyűjteményeit inkább köteles példányok alapján építhesse, semmint önkéntesen átadott példányokra támaszkodva; ez utóbbi módszer nem nyújt megbízható megoldást a nemzeti publikációs archívumok fejlesztéséhez.

Az az elsődleges motiváció, hogy megfelelő törvény szülessen, amely lehetővé teszi egy nemzeti publikációs archívum kifejlesztését annak érdekében, hogy az ország publikációs termését megőrizze, hozzáférhetővé tegye és nyilvántartásba vegye az egész nemzet javára. Hangsúlyozni kell, hogy a BL *nem* akarja gyűjteni és meg-

őrizni azokat a publikációtípusokat, amelyeket más archívumok már évek óta gyűjtenek. A BL használói számára nagy haszonnal járna, ha a BL köteles példányok formájában megkaphatná mindazokat az elektronikus és más nem nyomtatott publikációkat, amelyeket hagyományosan nyomtatva publikáltak. A BL azonban nem akar az az intézmény lenni, amelyik felelős lenne megállapítani, melyik nem nyomtatott publikációs forma köteles példányainak gyűjtési kötelezettsége melyik intézményre háruljon.

A tennivalók három fő iránya

A BL három fontos irányban fejti ki tevékenységét e téren. Először is számításba veszi az *ügyet támogató érveket*. Közöttük olyanok szerepelnek, mint az országban publikált dokumentumok gyűjteményeinek jelentősége a hozzáférés biztosítása, a nemzet publikációs termésének történelmi regisztrációja, és a nemzeti bibliográfia előállítása szempontjából. Ehhez át kell tekinteni az EK-nak és más országoknak a kötelespéldány-szolgáltatásról rendelkező hatályos törvényeit, hogy kitérjenek a nem nyomtatott publikációk köteles példányaira vonatkozó elemek. S megfelelő fogalmazást kell javasolni a törvény és kapcsolatos dokumentumai számára azzal a céllal is, hogy ne legyen szükség a törvény módosítására, valahányszor egy-egy új publikációs médium bukkan fel. A norvég törvény ilyen tekintetben jó modellt kínál [7].

Külön, de az előbbivel összefüggő akciósor, hogy más nemzeti archívumokkal konzultálva készüljön *felmérés* az átvett publikációk nyilvántartásához, katalogizálásához, elhelyezéséhez, tárolásához, megőrzéséhez és a hozzáférhetőségük biztosításához szükséges *forrásokról*. A majd valószínűleg kötelespéldány-joghoz jutó intézmények többsége, ha ugyan nem mindegyike, nincs annyira ellátva anyagiakkal, hogy képes legyen kiegészítő, célzott költségvetési források nélkül e szolgáltatást fenntartani és működtetni. A köteles példányok depozitóriumainak valóban nagyon gondosan kell vizsgálniuk a költségkihatásokat, mielőtt bármiféle országos felelősséget vállalnának.

A harmadik tevékenységi irány a *szolgáltatás* kérdéseinek vizsgálata. Ez nemcsak a köteles példányokat fogadó archívumokat érinti, hanem sok más, elektronikus publikációkat, illetve egyéb nem nyomtatott anyagokat kezelő tárolóhelyet is. A könyvtárak számára a hozzáférhetővé tett nem nyomtatott anyagok közül minden bizonnyal a legnagyobb problémákat az elektronikus publikációk jelentik. A szolgáltatás ellátására kihatással lesznek az elektronikus publikációkra alkalmazott válogatási kritériumok, tárolási körülmények, állomány-

védelmi programok, hozzáférési módszerek, használati feltételek és a bibliográfiai számbavétel. Az volna kívánatos, hogy már a törvény rendelje el a nem nyomtatott publikációk köteles példányainak teljes körű begyűjtését, s tegye lehetővé válogatási irányelvek kidolgozását annak körvonalazására, mit kell megtartani a beszolgáltató anyagból. A válogatási irányelveknek tekintettel kell lenniük az adott médium jellegzetességeire. Például az online adatbázisok esetében meg sem lehet kísérelni a gyakran változó adatbázisok minden, naprakészre hozott változatát begyűjteni; e téren meg kell elégedni bizonyos mintákkal vagy pillanatfelvételekkel. Ugyanakkor a válogatás nem függhet a médium tartósságától és állandóságától, mert ez könnyen a kulturális örökség értékes darabjainak az elvesztéséhez vezethet. A válogatást inkább a szellemi érték, a szakterület és az anyag várható használata alapján kell elvégezni. Többé-kevésbé lehetséges legyen a nyomtatott publikációkra már kidolgozott válogatási kritériumokat alkalmazni az elektronikus anyagok kézben tartására is. Nem lesz azonban könnyű ugyanígy eljárni a csak hálózatok útján rendelkezésre álló információk esetében.

Technikai problémák

Egy sor műszaki lehetőség kínálkozik az elektronikus publikációk tárolására és archiválására. Fontolóra kellene venni a központosított vagy széttelepített adatbázisok lehetőségét, a tárolásra rendelkezésre álló médiumok és berendezések választékát, a korlátozott számú szoftver és hardver alkalmazásának pozitívumait, hogy modellek alakuljanak ki annak bemutatására, miképpen lehet használni szolgáltatási ellátásban az elektronikus publikációkat. A megoldási változatok közé tartozhat a hozzáférés biztosítása egyetlen pontról az olvasóteremben vagy minden íróasztalnál. Rengeteget lehet tanulni a már működő archívumokból és a már elvégzett vizsgálatokból. Néhány műszakilag lehetséges megoldást természetesen nem lehet majd alkalmazni a hozzáférés és a használat kiadók általi korlátozása miatt. Egyébként teljesen érthető, miért akarják a kiadók megőrizni publikációik érintetlenségét és copyright-tulajdonosi jogukat. A BL mégis biztosítani kívánja, hogy a szóban forgó nemzeti publikációs archívum a kutatók mai és jövőbeli generációinak rendelkezésére álljon. Olyan megegyezésre kívánatos jutni a hozzáférés feltételeit illetően, amely egyensúlyba hozza a szerzők, a kiadók és a használók érdekeit. A különböző publikációs médiumok különböző hozzáférési és használati feltételeket követelhetnek meg.

Az elektronikus publikációkhoz való hozzáférést hosszú távon befolyásolni fogják a tárolt médiumok archiválási-tartóssági tulajdonságai, a körülmények, amelyek között tartják őket, a tartalom megőrzésére alkalmazott módszerek, és némely esetben a publikációk formátuma. Még fontosabb azonban, hogy a folyamatos hozzáférhetőség érdekében folyamatosan rendelkezésre álljon a viszszerkesztő mechanizmus. Minthogy ez nem valószínű, az elektronikus dokumentumok megőrzése és jövőbeli hozzáférhetősége csak az adatok újrafarmattálása révén biztosítható. A BL tisztában van azzal, hogy javaslatokat kell megfogalmaznia az elektronikus publikációk megőrzésére, tekintetbe véve archiválási jellegzetességeiket, tartósságukat, hardverjük és szoftverjük avulását. Meg szeretné állapítani az elektronikus publikációk azon kategóriáit, amelyek esetében lényeges megtartani az eredeti formát is, az információt pedig átvenni egy közös médiumra, és olyan formában ködlni, amelyben általában használni fogják. A BL a könyvtári gyűjtemények elrendezését is fontolóra szeretné venni, tudatában annak, hogy a tárgy szerinti felállítás az olvasónak kedvez, míg a médiumok szerinti megkönnyítene a megfelelő környezeti feltételek megteremtését.

Az elektronikus publikációk bibliográfiai számbavétele is lényeges kérdéssé válik, mihelyst elfogadjuk létüket, és szükségesnek tartjuk hozzáférhetőségük biztosítását. Meg kell határozni az elektronikus publikációk bibliográfiai leírásának legmegfelelőbb forráshelyeit arra törekedve, hogy lehetőleg a másutt is meglévő forráshelyeket hasznosítsuk alapként a nemzeti bibliográfia számára készülő rekordok előállításához. Jó volna azt is meghatározni, a bibliográfiai rekord mely elemeit – ha egyáltalán vannak ilyenek – kell a szolgáltatónak nyújtania; bátorítani kellene őt a meglévő katalogizálási szabályok és a géppel olvasható katalogizálási formátumok használatára az elektronikus publikációk előzetes leírásainak elkészítésekor; végül tanácsokat adni neki a bibliográfiai adatok közzétételének legmegfelelőbb szervezeteire vagy szervezettípusaira vonatkozóan.

Az együttműködés szükségessége

A BL nem képes és nem is akarja egyedül előterjeszteni a nem nyomtatott publikációk köteles példányainak ügyét. Egy ekkora horderejű ügynek az előterjesztése óriási vállalkozás, s a BL-nek minden segítségre szüksége lesz, amit csak megkaphat. Egy későbbi szakaszban nagyon is helyénvaló lesz, hogy egy országos bizottság foglalkozék teljes kiterjedésükben a kérdésekkel. A BL széles körben fog konzultálni, tanácsot és útba-

igazítást kérve az ügy elveire és részleteire vonatkozóan. Nemrégiben küldött meg egy rövid, ún. konzultációs iratot néhány olyan szervezetnek, amelynek országos fontosságú kiadványgyűjtemény van a birtokában, vagy befolyása van ilyen fölött, továbbá olyan testületeknek is, amelyeknek országos áttekintésük van a tudományos életéről és kutatásról [8]. Az említett irat indokolja, miért is akarja a BL meggyőzni a kormányzatot a jelenlegi kötelesempéldány-törvény módosításának szükségességéről. Leszögezi, hogy a BL-nek nincs szándékában saját épületében gyűjteni és tárolni a filmek, a videók vagy bármely más publikációk óriási tömegét, amit már más, meglévő archívum megtesz. Az irat végül néhány olyan kérdést fogalmaz meg, amely fölméri a címzettek érdekelt-ségét.

Szinte valamennyi válaszoló felettébb kívánatosnak, sőt lényegesnek tekinti, hogy a nem nyomtatott dokumentumokra is vezessenek be valamiféle kötelesempéldány-rendszert. Mindössze egy-két olyan vélemény akadt, amely szerint a könyvtárak és más meglévő gyűjtőhelyek irrelevánsak lehetnek az új kommunikációs környezetben. Néhányan támogatják azt a gondolatot, hogy legyen egy független testület, amely elosztja a gyűjtési kötelezettségeket, s helyesnek tartanak, hogy a megszülető új rendszer a gyűjtő intézmények széles körét ismerje el, kellő tekintettel azokra, amelyek regionális vagy szakterületi gyűjteményekkel rendelkeznek. Más javaslatok kitérnek a szigorú válogatás szükségességére, arra a kívánalomra, hogy határozzák meg a beszoigáltatandó dokumentumok előállítási módját és minőségét, megőrzésének szükségességét, annál is inkább, mivel a „publikáció” fogalmi meghatározásának sok nehézsége van, és ezért a felelősség meghatározása egyértelmű követelmény. Javasolják, hogy helyes volna annak figyelembevételével kijelölni a köteles példányok számításba vehető gyűjtőhelyeit, hogy mennyire megbízhatóak, képesek-e drága és egyedi dokumentumok tárolására, kezelésére, s készek-e beruházni a szükséges feltételek megteremtésébe.

A BL-nek az a szándéka, hogy terveit kezdettől fogva azokkal a szervezetekkel közösen dolgozza ki, amelyekkel nemrégiben konzultált. A konzultációs folyamat hosszadalmas lesz, bár az siettetheti, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériu-

ma mostanában hirdette meg szándékát a kötelesempéldány-rendszer fölülvizsgálatára. Ezzel együtt lényeges, hogy tovább folyjanak az erőfeszítések, hogy az első adódó alkalommal a kormányzat elé kerülhessen az ügy. Addig is ösztönözni kell a példányok önkéntes beszoigáltatását, miközben nincs szándék a kötelesempéldány-kötelezettség visszamenőleges érvényesítésére. Sokat lehet nyerni a külföldi társintézményekkel való együttműködésből, sőt abból a megfontolásból is, hogy miképpen lehetne összehangolni más európai országok és föltehetően az USA kötelesempéldány-rendszereivel az EK-ét. A nemzeti könyvtárigazgatók egy csoportja mindenestre elkezdett foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, az Európai Bizottság pedig azt tervezi, hogy támogatni fogja a tárolási, hozzáférési és szoloigáltatási problémákkal foglalkozó tanulmányokat, valamint a szükséges erőforrások modellálására irányuló vizsgálatokat.

Reméljük, hogy minden érdekelt támogatni fogja azokat az erőfeszítéseket, amelyek nyomán a nemzet számára megszületik a nemzeti publikációs archívum.

Irodalom

- [1] Bibliothèque Nationale de France. Publikálatlan megjegyzések a franciaországi kötelesempéldány-szoigáltatáshoz: az 1992. évi június 20-i új törvény.
- [2] HMSO 1911 „Copyright Act”. 1911 1 and 2. Geo. 5 c. 46. London.
- [3] HMSO 1956 „Copyright Act”. 1956 4 and 5 Eliz. 2 c. 74. London.
- [4] HMSO 1988 „Copyright, Design and Patents Act”. 1988 c. 48. London.
- [5] HMSO 1981 „Reform of the Law Relating to Copyright, Designs and Performers’ Protection: A Consultative Document”. Cmnd 8302. London.
- [6] CDNL Working Group on Legal Deposit and Electronic Publishing 1994 Notes of a meeting held at the British Library, London, on 31 May 1994.
- [7] RUGAAS, B.: Developing a New National Library in Norway. = Alexandria, 2. köt. 1. sz. 1990.
- [8] British Library 1994 „The Legal Deposit of Non-Print Materials. Consultative paper”. Korlátozott terjesztés.

Beérkezett: 1994. IX. 19-én.

Fordította: Papp István